

כנה ורמן

אחרית הימים בהגות עדת קומראן

א. רז, קץ, עת, תעודה

כתבי עדת קומראן משקפים את רגשותיה של קבוצה המתמודדת עם הדיסוננס בין הידיעה הברורה שהאל בחר בה בשל דבקותה בתורה, ובין המציאות היומיומית שהיא חווה בהיותה מיעוט נרדף, החי הרחק ממרכזי הכוח, בגלות. אנשי העדה אמנם האמינו שבמותם יקבלו שכר על פועלם. נכונים להם 'שמחת עולמים בחיי נצח וכליל כבוד עם מדת הדר באור עולמים' (סרן היחד, IQS, טור ד, שורות 7–8),¹ בעוד נשמות אויביהם יסבלו סבל רב – הם עתידים לבוא 'לשחת עולמים באף עברת אל נקמת, לזעות נצח וחרפת עד עם כלמת כלה באש מחשכים' (שם, שורות 12–13). אולם השכר המובטח אחרי המוות אין בו די בעולם החיים, שבו הביזוי וההשפלה עלולים לשמש הוכחה לאי־צדקת דרכם של אנשי העדה. הדיסוננס בין הבחירה לביזוי וגם חלק מפתרונו באים לידי ביטוי בקיצור נמרץ בפסקה הבאה מתוך מגילת ברית דמשק:

ויזכר אל ברית ראשונים ויקם מאהרן נבונים ומישראל חכמים וישמיעם ויחפורו את הבאר 'באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק' – הבאר היא התורה, וחופריה הם שבי ישראל היוצאים מארץ יהודה ויגורו בארץ דמשק אשר קרא אל את כולם שרים כי דרשוהו ולא הושבה פאתם בפי אחד. והמחוקק הוא דורש התורה אשר אמר ישעיה 'מוציא כלי למעשיהו', ונדיבי העם הם הבאים לכרות את הבאר במחוקקות אשר חקק המחוקק להתהלך במה בכל קץ הרשיע וזולתם לא ישיגו עד עמד יורה הצדק באחרית הימים.

(ברית דמשק [גניזה], עמ' 1, שורות 2–11)²

שורות אלה הן מעין דרשה על הפסוק 'באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענתם' (במדבר כא, יח). על פי הפסוק, שרים ונדיבי עם חפרו וכרו את הבאר וזאת בעזרת המחוקק. בדרשה שלפנינו הבאר היא התורה. שתי קבוצות, שרים ונדיבי עם, קשורות אליה אם כי לא באותו אופן. קבוצת השרים מזוהה בדרשה ב'שבי ישראל היוצאים מארץ יהודה ויגורו בארץ דמשק'. זו קבוצה שאנשיה שבו לתורה (ועל כן הם מכונים 'שבי ישראל'), והם גולים מיהודה עקב נאמנותם לתורה וגרים בארץ דמשק. למרות הביזוי שהיה מנת חלקם של אנשי הקבוצה

* המאמר נכתב בסיוע הקרן הלאומית למדע, מענק מס' 878/01.

¹ י' ליכט, מגילת הסרכים ממגילות מדבר יהודה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 96–98.

² M. Broshi (ed.), *The Damascus Document Reconsidered*, Jerusalem 1992, p. 21; הדיון כאן על פי:

י' פרנקל, דרכי המדרש והאגדה, ב, גבעתיים 1991, עמ' 477–480.

קרא אותם האל 'שרים', משום דבקותם בו: 'אשר קרא אל את כולם שרים כי דרשוהו'. מחבר הדרשה מדגיש שאיש לא הצליח להשפיל קבוצה זו על אף הביזוי שבגלות: 'ולא הושבה פאתם בפי אחד'. הפסוק המקראי מספר שהשרים חפרו את הבאר. במדרש שלפנינו המחבר משתמש במשמעות המוכרת פחות של השורש חפ"ר – בוש. שבי ישראל בושו לכאורה בשל נאמנותם לתורה, אך האל קרא אותם שרים ולא הניח שפארם ייפגע. הן תחושת הגדלות הן המציאות הקשה עולות משורות אלה בברית דמשק.

בהמשך המדרש מבאר המחבר מהו המחוקק המוזכר בפסוק הנדרש: 'כרוה נדיבי העם במחוקק'. המחוקק הוא דורש התורה, אחד ממנהיגי הכת (ראו להלן). דורש התורה העניק כלים (מחוקקות) לכרות את הבאר, דהיינו כללים מנחים ללימוד התורה ולביאור מצוותיה. הקבוצה שזכתה לקבל כלים אלה היא הקבוצה המכונה נדיבי העם, הקבוצה השנייה המופיעה בפסוק. נדיבי העם כורים את הבאר, כלומר לומדים את התורה ודולים ממנה חוקים והלכות 'להתהלך במה בכל קץ הרשיע'. ההלכות הנלמדות בהווה מיועדות לקץ הרשיע, שבו חיים נדיבי העם. אולם קץ הרשיע עתיד להסתיים עם עמוד 'יורה הצדק באחרית הימים'.

שלושה מונחים המוזכרים כאן, 'קץ', 'אחרית הימים' ו'יורה הצדק', יש בהם משום תשובה לדיסוננס שבין הבחירה לביזוי. 'קץ' משמעו בספרות העדה תקופה. השימוש במונח 'קץ' מלמד על אמונה שההיסטוריה מתנהלת על פי תכנית שהתווה האל. ההיסטוריה נחלקת לקצים, לתקופות סדורות. בצירוף 'קץ הרשיע' יש משום הצדקה לסבלם של אנשי העדה. לטענת המחבר אין הסבל של אנשי העדה בתקופה הנוכחית תולדה של תעייה או טעות. הסבל הוא חלק מתכנית כוללת, והוא עתיד להסתיים בבוא אחרית הימים. אחרית הימים שונה אפוא לחלוטין מקץ הרשיע, ובאחרית הימים תונהג הכת בידי מנהיג ראוי, המכונה כאן 'יורה צדק' – רמז לפסוק מהושע: 'זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד נירו לכם ניר ועת לדרוש את ה' עד יבוא ויורה צדק לכם' (הושע י, יב). הפסוק מעניק לדורשי ה' תקווה שיורה צדק בוא יבוא.

האמונה בקיומה של תכנית סדורה שהתווה האל למהלך ההיסטוריה משמעה דטרמיניזם היסטורי.³ המונח 'קץ', המבטא אמונה בדטרמיניזם היסטורי, בא בחיבורים נוספים של העדה. במגילת פשר חבקוק נמצא הצירוף 'הקץ האחרון', ואולי זהו גם רמז ל'קץ האחרון', קץ הסבל לפני סופה של ההיסטוריה. מחבר הפשר משתמש בביטוי זה בהתייחסו לתחושת האכזבה של אנשי העדה בעת שנוכחו לדעת שהתכנית שהתווה האל, תכנית שאת פרטיה שיערו-ניחשו על פני האדמה, אינה מתרחשת. מחבר פשר חבקוק משבח את 'אנשי האמת עושי התורה אשר לוא ירפו ידיהם מעבודת האמת בהמשך עליהם הקץ האחרון' כיא כול קיצי אל יבואו לתכונם כאשר חקק להם ברזי עורמתו' (1QpHab, טור ז, שורות 9–14).⁴ אנשי האמת עושי התורה נשארים נאמנים לדרכם ואינם מרפים את ידיהם מעבודת האמת אף שזמנו של הקץ האחרון ארוך ממה שציפו ('בהמשך עליהם הקץ האחרון'). המחבר מבטיח שכל קצי אל, תקופות ההיסטוריה שתכנן האל, יבואו לתיכונם – יושלמו על פי מידתם הנכונה⁵ 'כאשר חקק להם [האל] ברזי עורמתו'. הציטוט מפשר חבקוק כולל מונח נוסף המביע אמונה בדטרמיניזם היסטורי – 'רו'. המונח

³ ראו בהרחבה: י' ליכט, 'תורת העתים של כת מדבר יהודה ושל מחשבי קיצין אחרים', ארץ-ישראל, ח [נספח סוקניק] (תשכ"ז), עמ' 63–70.

⁴ ב' ניצן, מגילת פשר חבקוק, ירושלים תשמ"ו, עמ' 172.

⁵ על מגוון המשמעויות של השורש תכ"ן ראו: M. Kister, 'Commentary to 4Q298', *JQR*, 85 (1994–1995), pp. 240–242

מצביע על התכנית האלוהית אך גלומה בו תחושת כישלון הכרוכה בה. אנשי העדה מודים שאינם יודעים את כל פרטי המאורעות העתידיים לבוא עליהם, ושאלה בגדר רז עבורם, 'רזי אל להפלה' (1QpHab, טור ז, שורות 5–8). אפשר שהתכנית היא בגדר רז משום שאנשי הכת אינם מבינים את צדקתה – על שום מה נחוץ קץ רשעה? מה תכליתו של הסבל שהם חווים? בצירוף הסמיכות 'רזי ערמתו' מובלעת האמונה שאף שהתכנית וסיבתה נסתרות מהכת, הן מתנהלות מכוח חכמתו של האל ועל פי חכמה זו.

מונחים נוספים הנובעים מהאמונה בדטרמיניזם הם 'עת' ו'עתיים', השווים במשמעם ל'קץ' ו'קצים'.⁶ מונח חשוב נוסף הוא המונח 'תעודה',⁷ שאחת ממשמעויותיו היא דבר שנועד להתקיים. כך אנו מוצאים בסרך שירות עולת השבת (הכולל שירות שנאמרו במהלך שבתות השנה): 'כי מאלוהי דעת נהיו [כול הוי עד, ומדעתו ומזימותיו היו כול תעודות עולמ]ים, עושה ראי[שונ]ות [לתעודותיהם ואחרונות] למועדיהם' (4Q402, קטע 4, שורות 12–14; ההשלמות על פי המגילה שנמצאה במצדה, Mas1k).⁸ התעודה, התכנית שהותוותה, נמצאת, על פי אנשי העדה, לקראת סיומה, אף שהמועד המדויק הוא בגדר רז. אנשי העדה חיים בקץ האחרון, ומחכים לסיומו בידעם שאז יגיע סופה של ההיסטוריה, עת אחרית הימים.

ב. כתבי קומראן ואחרית הימים

הצגת אחרית הימים כפי שהצטיירה בעיני עדת קומראן כרוכה בשני קשיים. קושי אחד נובע ממשך קיומה של העדה. מגילות קומראן המשקפות את הגות העדה נכתבו במהלך שנים רבות, ויש בהן תגובות על מציאות היסטורית משתנה. אויבי העדה לא היו אותם אויבים בתחילת קיומה של העדה ובסוף דרכה. בעת ייסודה של העדה, בחצייה השני של המאה השנייה לפסה"נ, הייתה הממלכה הסלווקית המעצמה החזקה באזור. אחר כך הפכו שליטי בית חשמונאי לאויבי העדה, ובה בעת היו הרומאים לכוח שיש להתמודד עמו. שינוי בטיבו של האויב מן הסתם הביא לשינוי בשבר שהוא גרם, ובעקבות זאת חל שינוי גם במהותו של התיקון המיוחל. במהלך השנים היו שינויים גם במעמדה של העדה ובמידת מעורבותה בנעשה בעם, ואלו עשויים היו להשפיע על תיאור טיבו וטובו של ההווה ועל השאיפה לבואו של הקץ. כתבי קומראן אינם מציגים אפוא תורת אחרית הימים קוהרנטית.

הקושי האחר בהצגת אחרית הימים נעוץ בחיבורים עצמם. על אף מרכזיותה של הציפייה לאחרית הימים בהגות עדת קומראן אין בידינו אפילו חיבור אחד המתאר באופן גלוי ומסודר מה עתיד להתרחש לדעת אנשי העדה באותה עת ומתי יתרחשו הדברים. הנה לדוגמה מגילת ברית דמשק שממנה ציטטנו בתחילת הפרק. למגילת ברית דמשק שני חלקים; חלקה הראשון הוא דברי תוכחה ושכנוע שנועדו להביא את המאזינים להכיר בצדקתה של העדה, ובחלקה השני – קובצי הלכה. דברי התוכחה והשכנוע שבחלק הראשון כוללים סקירה של העבר הרחוק והקרוב, והתייחסויות למאורעות הווה ולמנהיגים בהווה; על מאורעות העתיד המתבר מדבר רק ברמז.

⁶ ראו: 'ואלה החוקים למשכיל להתהלך בהם עם כל חי למשפט עת ועת' (ברית דמשק [גניזה], עמ' יב, שורות 20–21); 'להתהלך עם כול במדת האמת ובתכון העת' (סרך היחד, IQS, טור ח, שורה 4).

⁷ ראו: כ' ורמן, 'תעודה: לברור טיבו של המונח', ב' ניצן וג' ברין (עורכים), יובל לחקר מגילות קומראן, ירושלים תשס"א, עמ' 231–350.

⁸ C. Newsom, *Songs of the Sabbath Sacrifice: A Critical Edition* (HSS, 27), Atlanta 1985, pp. 154–162

הוא הדין למגילת ההודיות (1QH^a) ולסרך היחד (1QS). מגילת ההודיות כוללת מזמורים שהדובר בהם, אחד מחבריה המרכזיים של העדה (אם לא אחד ממנהיגיה), מודה לאל על החסדים שעשה עמו ומהרהר בטיבו של החסד האלוהי ובדרכי ההשגחה הפרטית. בין דברי הגות אלה על מעמדו של האדם בפני האל נחבאים תיאורי מאורעות שיתרחשו באחרית הימים. סרך היחד הוא תקנון להתנהלות העדה במעגל השנה, אולם שזורות בין הכללים ובתוכם סיסמאות קצרות המשקפות את עיקרי אמונתה של העדה שם טמונה לעיתים התייחסות לעתיד. כן נכלל במגילה חיבור עצמאי קצר המלמד את אנשי העדה על האנושות ודרכיה (1QS, טור ג, שורה 13 – טור ד, שורה 26). חלקו האחרון של חיבור זה הוא תיאור קצר של מעמדו של בן אנוש באחרית הימים (שם, טור ד, שורות 18–26).⁹

כדי להבין כיצד הצטיירה אחרית הימים בעיני אנשי העדה יש ללקט מכל כתביהם את האמירות המתייחסות לנושא זה ולסדרן. רמזים לאחרית הימים יש ללקט גם מתוך שתי סוגות בכתבי קומראן שהן תולדה של האמונה בדטרמיניזם היסטורי, ושביסודן ההנחה שהתכנית האלוהית נגלתה לאנשי העדה בקץ הרשעה.

סוגה אחת היא הפשרים. 'פשר', בעגה של עדת קומראן, הוא פתרון של חידה הגלומה בדברי הנביאים. דברי הנביאים הם חידה הזקוקה לפתרון, שכן לדעת אנשי העדה הנביאים שניבאו בימי בית ראשון (וביניהם דוד, שכתב את מזמורי תהלים) לא ניבאו על תקופתם ולאנשי דורם, אלא חזו מה יתרחש בתקופתו של הפותר-פושר בן העדה. החיבורים המכונים פשרים כוללים ציטוטים של פסוקי נבואה, לעתים של נביא אחד (כך בפשר חבקוק [1QpHab], פשר הושע [4Q166–167] ופשר נחום [4Q169]), לעתים של כמה נביאים (כך בחיבור המכונה פלורילגיום [4Q174] ובפשר מלכיצדק [11Q13]). לפסוקים המצוטטים ניתן בפשר קידוד היסטורי, היינו הכותב מזהה בפסוק מאורע שהתרחש בזמנו שלו או אישיות שפעלה בזמנו. הטענה שנביאים כחבקוק, הושע או ישעיה דיברו על הצפוי מאות שנים אחר זמנם נעוצה באמונה בדטרמיניזם היסטורי. האל יכול היה לשים בפי שליחיו בעבר מידע מדויק על אודות העתיד שכן נמצאת באמתחתו תכנית ברורה ובלתי ניתנת לשינוי.

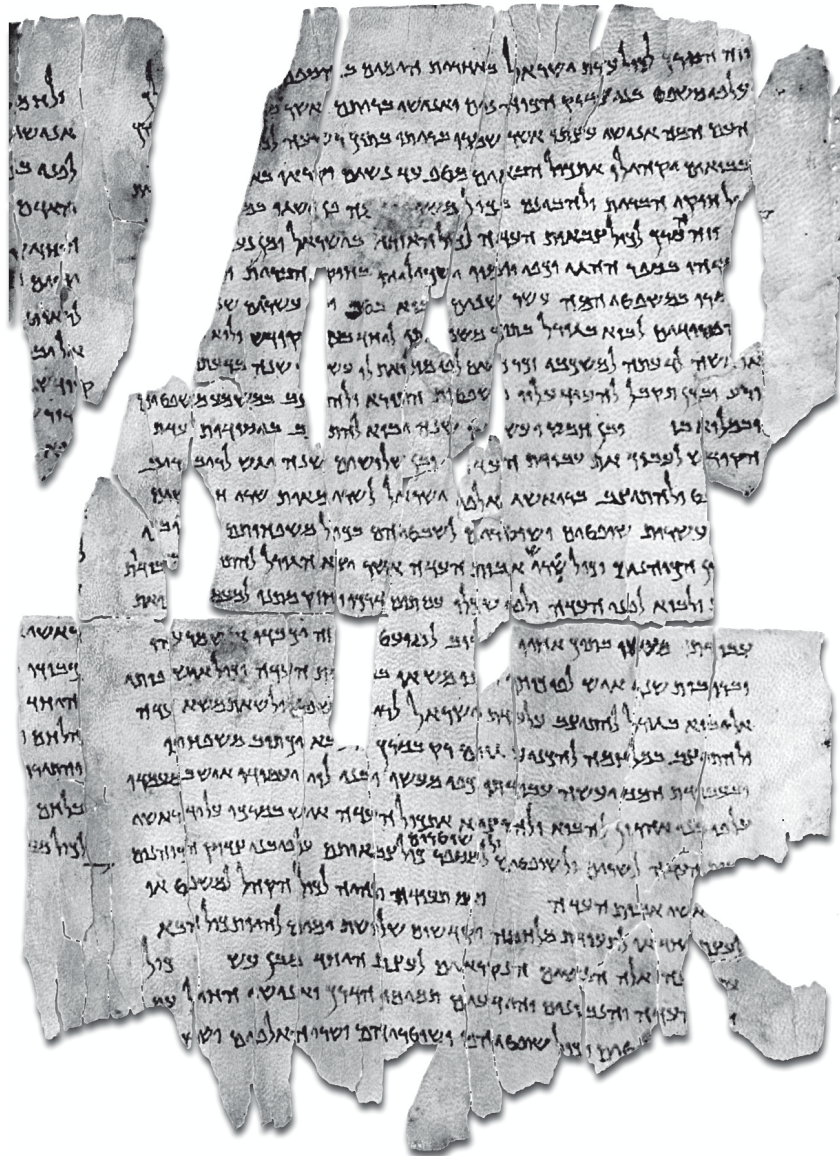
הדטרמיניזם ההיסטורי הוא הנחת היסוד גם בספרות האפוקליפטית. בסוגה זו מושם בפי מלאך מידע (על אודות הזמן, ההיסטוריה אך גם על אודות המרחב, היקום), והוא מעביר מידע זה לדמות קדומה כאברהם, חנוך או משה. ראשיתה של הסוגה קודמת לייסודה של העדה. החיבורים הקדומים ביותר מסוגה זו, ספר האסטרונומיה (פרקים עב–פב בספר חנוך א) וספר העירים (פרקים ו–לו בספר חנוך א), נכתבו כפי הנראה בסוף המאה השלישית לפסה"נ; ספר דניאל נכתב בזמן גזרות אנטיוכוס. אולם אני סבורה שכמה חיבורים מסוגה זו נכתבו בקרב העדה. אחד מהם הוא ספר היובלים, שלטענת מחברו נמסר למשה בהר סיני. עוד יש להזכיר את פסידר-משה (4Q390), שאף בו משה הוא הנמען.

הן הפשרים הן החיבורים האפוקליפטיים שנכתבו בקרב העדה מתמקדים בעבר הקרוב ובהווה אולם לעתים מצויה בהם גם התייחסות לאחרית הימים ולזו יש לשים לב.

חיבור שתכליתו תיאור אחרית הימים הוא מגילת מלחמת בני אור בבני חושך (1QM). המגילה מספרת על המלחמה שינהלו אנשי העדה עם שאר יושבי תבל – האויבים מקרב העם, האויבים מהממלכות הסובבות והאויבים היושבים בארצות רחוקות. המגילה מתארת בפרוטרוט את מערך הכוחות ואת כלי הנשק, אולם היא רק רומזת מה יארע בסופה של המלחמה, ולפיכך אין בה די

⁹ ראו גם מאמרו של מ' קיסטר, 'על הרע ועל הטוב: הבסיס התאולוגי של עדת קומראן', בקובץ זה.

להבנת הציפייה הכוללת. חיבור נוסף הנראה מבטיח הוא סרך העדה. המשפט הראשון בחיבור קובע: 'וזה הסרך לכול עדת ישראל באחרית הימים' (IQSa, טור א, שורה 1). אלא שהסרך מתגלה כספר תקנות שמרביתן היו מכוונות מלכתחילה דווקא להווה.¹⁰

וזה הסרך לכול עדת ישראל באחרית הימים; הפתיחה של 'סרך העדה'; IQSa

¹⁰ ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 251. המפל הציעה שסרך העדה מורכב משני רבדים. הראשון חסר פן אסכטולוגי; זהו תקנון קדום של קבוצה בעלת מבנה דומה לזה של הקבוצה המתוארת בברית דמשק. רק הרובד השני, המהווה מסגרת לראשון, מתייחס לאחרית הימים. ראו: C. Hemple, 'The Early Essene Nucleus of IQSa', *DSD*, 3 (1996), pp. 253–269

אין בדינו אפוא תיאור מלא של סופה של ההיסטוריה על פי עדת קומראן, ומה שאציג אלו מסקנות המבוססות על קריאה זהירה ואיסוף נתונים מחיבורים רבים ומסוגות שונות.

ג. אחרית הימים – הכנעת הרע

בכל כתבי קומראן מובעת הדעה שאחרית הימים היא הזמן שבו יסתיים מהלך ההיסטוריה. אחרית הימים בהגות קומראן כשמה כן היא – סופם של הימים.¹¹ זו העת שבה יחול שינוי מוחלט במישור הארצי והשמימי; זו העת שבה יושמד הרע ותיווצר מציאות מושלמת. אחרית הימים בכתבי קומראן כוללת אפוא שתי תקופות משנה: תקופת המאבק ברע ותקופת אושר ללא גבול.¹²

חיסול הרע הוא עניין מורכב על פי כתבי קומראן. יש חיבורים בקומראן המדברים על טיהור הבריאה מהרע הטמון בה, יש המתארים את השמדת צבא השמים, שהוא בא כוחו של הרע, ויש שמזכירים ניצחון על כוחות העוול המצויים על פני האדמה.¹³ תיאורים אלה מתאימים לתיאורי ההווה, שבו, על פי עדת קומראן (ועל פי הספרות האפוקליפטית בכלל), כוחות הרע פועלים בכמה מישורים. קץ הרשעה אינו רק זמן שלטונם של החוטאים על הארץ, הוא גם זמן שלטונם של כוחות הפועלים במישור השמימי, ואלה רשאים לפעול בהווה בשל בריאה שנכרכו בה יחדיו טוב ורע, אמת ועוול.

מורכבותה של הרשעה מאפשרת את פעולתם של כמה סוכנים. איננו מוצאים בכתבי קומראן תשובה אחידה על השאלה על מי מוטל מיגור הרע ובאיזו דרך ימוגר.

1. מיגור הרשעה ברובד הקוסמי

יש בכתבי קומראן הסכמה מלאה שסילוק הרע הטמון בבריאה הוא תפקידו של האל. אולם חיבורים שונים משרטטים תחזיות שונות באשר לאופן פעולתו של האל. בסרך היחד מתואר זיקוק הבריאה הקיימת מהרע שבה. האל משמיד 'הוית עולה', והאמת, שהוכתמה בשל הימצאות הרשעה, מתגלה: 'ואל ברזי שכלו ובחכמת כבודו נתן קצ להוית עולה ובמועד פקודה ישמידנה לעד ואז תצא לנצח אמת תבל כיא התגוללה בדרכי רשע בממשלת עולה' (1QS, טור ד, שורות 18–19).

בחיבור המכונה 'ספר הרזים' אין מדובר על זיקוק אלא על סגירת מקורות הרע: 'וזה לכם האות כי יהיה בהסגר מולדי עולה וגלה הרשע מפני הצדק כהגלות [ח] וישך מפני אור וכתום עשן ואינן ו עוד כן יתם הרשע לעד והצדק יגלה כשמש תכון תבל' (1Q27, קטע 1, טור א, שורות 5–7).¹⁴

¹¹ בניגוד למצוי במקרא, שבו המושג מסמן עתיד רחוק אך לא את סופה של ההיסטוריה. ראו: ב' אופנהיימר, 'מן האסכטולוגיה הנבואית לאפוקליפטית', צ' ברס (עורך), משיחיות ואסכטולוגיה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 27–28.

¹² להערכה שונה של המקורות ראו: A. Steudel, "The End of the Days" in the Qumran Texts', *RevQ*, 16 (1993), pp. 233–240.

¹³ 'ליכט, מטעת עולם ועם פדות אל', 'י' ידין, ח' רבין ו' ליכט (עורכים), מחקרים במגילות הגנוזות: ספר זכרון לאליעזר ליפא סוקניק ז"ל, ירושלים תשכ"א, עמ' 49–75.

¹⁴ פרסום ראשון של הטקסט ראו: J.T. Milik, 'Livre des Mysteres', D. Barthélemy & J.T. Milik, *Qumran, Cave 1* (DJD, 1), Oxford 1955, pp. 102–106.

מגילת ההודיות מבארת שתהליך הסגירה אינו קל כלל ועיקר – כוחות הרע נאבקים ובמאבקם זה הם מחוללים סערה:

החישו כול משברים
וחבלי מרץ במולדיהם
ופלצות להורותם [...]]
וידועו אושי קיר כאוניה על פני מים
ויהמו שחקים כקול המון [...]]
ברתוח תהומות על נבוכי מים
[ויתרג]שו לרום גלים
ומשברי מים בהמון קולם

החישו: השורש חו"ש, שמשמעותו כאן כאב, בבנין הפעיל.¹⁵ פלצות: בהוראת כאב. אושי: יסודות. נבוכי: המקומות העמוקים במים.

רק בסיומו של המאבק ייעלם הרע:

ויפתחו שערי [שאול לכול] מעשי אפעה
ויסגרו דלתי שחת בעד הרית עול
ובריחי עולם בעד כול רוחי אפעה

(1QH^a, טור יא [ג], שורות 10–18)¹⁶

אפעה: כינוי לרשעה.¹⁷

כוחות הטבע הפועלים כאן הם המים, מי השחקים ומי הים. הסערה מביאה לסגירת 'רוחי האפעה' ו'הרית עול' בשאול מאחורי 'בריחי עולם' ו'דלתי שחת'. אפשרות אחרת לסילוק הרשעה היא הרס הקיים ובריאה חדשה. בריאה חדשה מוזכרת לדוגמה בספר היובלים (א, כט). בסרך היחד, לאחר השורות שמדובר בהן על זיקוק הבריאה הקיימת, מדבר המחבר על 'קץ נחרצה ועשות חדשה' (1QS, טור ד, שורה 25). גם במגילת ההודיות נרמז הרעיון של בריאה חדשה. שורות ספורות לאחר המזמור המתאר את סגירת דלתי שחת בא מזמור שבו ניתן לאש תפקיד מרכזי, ופעולתה מביאה להרס שאין אחריו אלא יצירה מבראשית:

וחבלי מות אפפו לאין פלט
וילכו נחלי בליעל על כול אגפי רום
אש אוכלת בכול שנאביהם
להתם כול עץ לח ויבש מפלגיהם
ותשוט בשביבי להוב עד אפס כול שיתיהם
באושי חמר תאוכל

¹⁵ כפי שפירש ליכט, ראו: י' ליכט, מגילת ההודיות, ירושלים תשי"ז, עמ' 80.

¹⁶ שם, עמ' 80–82.

¹⁷ כפי שהעיר ליכט, 'כפי הנראה נתאחדו בו לצורך זה שתי משמעויות ראשוניות: (א) הנחש כסמל הרשעה; (ב) אפע = לא כלום, שווא' (ליכט [שם], עמ' 71).

וברקוע יבשה
 יסודי הרים לשרפה
 ושורשי חלמיש לנחלי זפת
 ותואכל עד תהום רבה [...]]
 וארץ תצרח על ההווה הנהיה בתבל
 וכול מחשביה ירועו
 ויתהללו כול אשר עליה
 ויתמוגגו בהווה ג[דו]לה
 כי ידעם אל בהמון כוחו
 ויהם זבול קודשו באמת כבודו
 וצבא השמים יתנו בקולם
 [ו]יתמוגגו וירעדו אושי עולם
 ומלחמת גבורי שמים תשוט בתבל
 ולא תשוב עד כלה ונחרצה לעד
 ואפס כמוה

(1QH^a, טור יא [ג], שורות 28–36)

אגפי: גדות הנהר. רום: של העולם העליון. נחלי הבליעל עולים ממעמקים ומציפים את התבל. שנאביהם: נחליהם, תעלותיהם. כך גם 'מפלגיהם' ו'שיתיהם' בשורות הבאות. להתם: להשמיד. אושי חימר: יסודות האדמה. ההווה: אסון, רשעה.

2. מיגור הרשעה בעולם המלאכים

היעלמות הרשעה אין בה די. יש להיאבק גם בבאי כוחה – במלאכים, ואפשר שמלחמת גיבורי השמים המוזכרת במזמור ההודיות שזה עתה ציטטתי ('וצבא שמים יתנו קולם') היא רמז לכך. במגילת המלחמה האל הוא הדואג לסילוק 'גורל בליעל', משרתיו של בליעל, מנהיג כוחות הרשע ברובד השמימי. כך נאמר בקצרה על עת המלחמה: 'והיא עת ישועה לעם אל וקץ ממשל לכול אנשי גורלו וכלת עולמים לכול גורל בליעל' (1QM, טור א, שורה 5).¹⁸ לעומת זאת בפשר מלכיצדק (11Q13) מנהל את המלחמה מלכיצדק, מנהיג כוחות הטוב בשמים.¹⁹ מלכיצדק הוא דמות שמימית הממלא את תפקיד הכוהן הן את תפקיד המלך. בתפקידו כמלך מלכיצדק נלחם בבליעל וב'רוחי גורלו', המלאכים המשרתים אותו.²⁰ מלכיצדק נוקם בהם על שהטעו והחטיאו רבים, ומציל את הרבים מידם. על מעמדו של מלכיצדק ועל מלחמתו בבליעל לומד מחבר הפשר מפסוקים מספר תהלים: 'אלהים נצב בעדת אל, בקרב אלהים ישפט' (תהלים פב, א). המילה

¹⁸ י' ידין, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך ממגילות מדבר יהודה, ירושלים 1955, עמ' 256.

¹⁹ F. García Martínez, E.J.C. Tigchelaar & A.S. van der Woude, '11QMelchizedek', idem, *Qumran Cave 11*, II: 11Q2–18, 11Q20–31 (DJD, 23), Oxford 1998, pp. 243–251

²⁰ ב-4Q280 מוזכר מלכירשע, ושמו מעיד על היותו יריב נוסף של מלכיצדק: 'ארור אתה מלכירשע בכול מח[שבות יצר אשמתכה]' (4Q280, קטע 2, שורה 2), ראו: B. Nizan, '4QCurses', E. Chazon et al., *Qumran Cave 4, XX: Poetical and Liturgical Texts, Part 2* (DJD, 29), Oxford 1999, pp. 1–8. השתמר חיבור או קטע המזכיר את השניים זה בצד זה. וראו עוד במאמרו של קיסטר (לעיל, הערה 9).

'אלהים' בפסוק עשויה להתפרש גם כשופט. מלכיצדק הוא השופט הנאבק בעדתו של בליעל, מנהיג רוחות הרשע:

כאשר כתוב עליו בשירי דויד אשר אמר 'אלוהים [נצב בענדת אל] בקורב אלוהים ישפוט' [...] פשרו על בליעל ועל רוחי גורלו אשר התעה רבנים בסו[ר]מה מחוקי אל ל'הרשיע', ומלכי צדק ינקום נקם משפט אנל וביום ההואה יצי[ל]מה מיד בליעל ומיד כול רוחי גורלו[.].

(11Q13, קטעים 1–4, טור ב, שורות 9–13)

3. מיגור הרשעה על פני האדמה

מגוון סוכנים אפשרי גם במאבק על פני האדמה. במאבק זה יכולים לפעול הן האל הן המלאכים הן האדם עצמו. יתר על כן, במציאות הארצית חיסול הרשעה הוא פעילות מורכבת. יש לנקות את אנשי העדה מהרוב שדבק בהם, ויש לסלק את החוטאים, הן את הציבור שאינו מקבל את דרכה של העדה²¹ הן אומות העולם.

בפשר מלכיצדק הטיפול באנשי העדה מוטל על המלאכים. הלשון בפשר פולחנית. מלכיצדק, כאן בתפקיד הכוהן, מכפר על אנשי העדה. כפרה זו נלמדת מפסוקים מהמקרא המצויים על שנת היובל ושנת השמיטה. בשנת היובל מצוים האנשים לשוב לנחלתם (ויקרא כה, כח); בשנת השמיטה מצוים לשמוט את החובות (דברים טו, א–ב). בפירוש אלגורי לציוריים אלה מבאר בעל הפשר שביובל העשירי ישוּבו השבויים, אותם בני צדק שחטאו בעל כורחם, לנחלתם, נחלת מלכיצדק. מלכיצדק עתיד לכפר עליהם ולשמוט את חובם, את החטאים והעוונות שעשו בשל פעולתו של בליעל, אשר 'הכריתמה מן בני שמים ומנחלת מלכיצדק':

ואשר אמר 'בשנת היובל [הזואת תשובו איש אל אחוזתו ועליו אמר יז] [דבר השמיטה] שמוט כול בעל משה יד אשר ישא [ברעהו לוא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא] שמה לאנלי פשרו] לאחרית הימים על השבויים אשר [...] [הכריתמה מן בני שמים ומנחלת מלכיצדק [...] והמה נחלות מלכי צדק אשר ישיבמה אליהמה וקרא להמה דרור לעזוב להמה [משא] כול עוונותיהמה [...] ולכפר בו (=ביום הכיפורים) על כול בני [אור]אנשוני] גורל מלכיצדק.

(11Q13, שורות 2–8)

על פי סרך היחד האל הוא המטהר את אנשי העדה: 'ואז יברר אל באמתו כול מעשי גבר יזקק לו מבני איש להתם כול רוח עולה מתכמי בשרו ולטהרו ברוח קודש מכול עלילות רשעה' (1QS, טור ד, שורות 20–21). האל בורר מהאדם את סיגיו הרע ומזקק 'מבני איש', דהיינו גופו של איש. הוא מכלה 'כול רוח עולה מתכמי בשרו', מתוך בשרו של איש העדה.

אולם יש גם חיבורים המדברים על 'עת מצרף', עת שבצרותיה צורפת את האדם ומנקה את חטאיו, ושבה פועלים בני האדם דווקא. בקטע 4Q215a מדובר על 'צרת מציק ונסוי שחת. ויצרופו במ לבחירי צדק וימח כל רשעם בעבור חס[ד]יו' (קטע 1, טור ב, שורות 4–6).²² משורות אחדות

²¹ על המתח בין הרצון להעניש את חוטאי ישראל ובין הרתיעה מהרג ההמונים ראו: ליכט (לעיל, הערה 13), עמ' 65.

²² E. Chazon & M. Stone, '4QTime of Righteousness', S.J. Pfann et al., *Qumran Cave 4, XXVI: Cryptic Texts and Miscellanea, Part 1* (DJD, 36), Oxford 2000, pp. 172–184

בפשר שכינויו פלורילגיום עולה שהסבל הכרוך במאבק עם הגויים הוא הצורך את אנשי העדה:

[למה רגשו גויים ולאומים יהגו ריק יתיצבו] מלכי ארץ ורזנים נוסדו ביחד על ה' ועל [משיחו] פשר הדבר [אשר יתיצבו גויים והגו ריק על] בחירי ישראל באחרית הימים היאה עת המצרף הבנאה על בית יהודה להתם [בליעל [...] היאה הנעת כאשר כתוב בספר דניאל הנביא להרשיע] וצדיקים יתבררו ויתלבנו ויצטרפו ועם יודעי אלוה יחזיקו.

23(4a) 4Q174, קטעים 1-3, טור ג, שורה 18 – טור ד, שורה 4a)

המחבר לומד מן הכתוב בתהלים ב, א–ב שאחרית הימים היא העת שבה הגויים מתנכלים לבחירי ישראל: '[אשר יתיצבו גויים והגו ריק על] בחירי ישראל', היא עת מצרף הבאה על בית יהודה, כפי שניבא דניאל בספרו, ובה הצדיקים יתבררו ויתלבנו ויצטרפו' (דניאל יב, י).

הגויים אינם נעלמים אפוא כלא היו מיד בתחילת אחרית הימים, וקיומם והמאבק בהם הם לתועלת אנשי העדה. אולם עליהם להיכחד במהרה, כרשעה עצמה. הכחדת הרשעים היא בדרך כלל פרי שיתוף פעולה בין אנשי העדה ובין האל. כך הוא במגילת מלחמת בני אור ובני חושך. חלק גדול ממגילת המלחמה מוקדש כאמור לפירוט מבנה הכוחות של אנשי העדה, בני האור, ושל צבא הכתיים, הם צבאות הממלכה התלמית והממלכה הסלווקית, ולתיאור מהלכי המלחמה שתתנהל ביניהם. המחבר צופה שהמלחמה תארך שש שנים, בין שנת שמיטה אחת לחברתה, ושיקחו בה חלק מלבד הכתיים גם עוזריהם, אדום, מואב, בני עמון וכן 'מרשיעי הברית', אותן קבוצות בעם ישראל שאינן מקבלות את דרכה של העדה. בשלוש מערכות ינצחו הכתיים, ובשלוש מערכות ינצחו בני האור, והמערכה השביעית תוכרע בדרך נס. אנשי העדה ינצחו בליה כדי לאזור כוח, אולם כאשר יגיעו בבוקר לשדה הקרב יגלו שחרבאל, חרבו הפלאית של האל, המיתה את האויב: '[והיה להמה כול ה] [ל]לה ההוא למנוח עד הבוקר. ובבוקר יבואו עד מקום המערכה [והנה גב]ורי כיתיים והמון אשור וחיל כול הגוים הנקהלים אתם והנה כולם חללים [כיא] נפלו שם בחרבאל' (1QM, טור יט, שורות 9–11).

האל והעדה פועלים זה בצד זה גם בפשר חבקוק. מהלך השתת העונש כולל כמה שלבים על פי פשר זה. תחילה ניתן לגויים – ובפשר חבקוק אלה הרומאים – תפקיד בהענשת העולם החוטא. אחר כך עובר מקל החובלים לידי אנשי הכת: 'כי לא יכלה אל את עמו ביד הגוים וביד בחיריו יתן אל את משפט כל הגוים ובתוכחתם יאשמו כל רשעי עמו' (1QpHab, טור ה, שורות 1–5). המחבר גם סמוך ובטוח כי הרבים אשר תעו אחר מטיף הכזב יבואו למשפטי אש' (שם, טור י, שורות 12–13), 'וביום המשפט יכלה אל את כל עובדי העצבים ואת הרשעים מן הארץ' (שם, טור ד, שורות 2–4).

מהו אותו 'יום המשפט' הבא בפשר חבקוק? יש רמזים שזהו היום שבו יישפטו המתים. הכוהן הרשע, שכבר איננו בחיים, לאחר שהומת בעינויים (שם, טור ט, שורות 9–12), עוד עתיד להגיע, על פי פשר חבקוק, אל 'בית המשפט (= מקום המשפט), אשר יתן אל את משפטו בתוך עמים רבים ומשם יעלנו למשפט, ובתוכם ירשיענו ובאש גופרית ישפטנו' (שם, טור י, שורות

23 הטקסט על פי: A. Steudel, *Der Midrasch zur Eschatologie aus der Qumrangemeinde (4QMidrEschat^{a,b})*, J.M. Allegro, 'Florilegium', idem, *Qumran*: פרסום ראשון: (STDJ, 13), Leiden 1994, pp. 23–29 Cave 4, I: 4Q158–4Q186 (DJD, 5), Oxford 1968, pp. 53–57

3–5). נמצא אפוא שמחבר פשר חבקוק צפה עונש תלת-שלבי: לאחר שהרומאים יזרעו הרס, ימיתו אנשי העדה את החוטאים, ולאחר מכן יעמדו לפני האל ביום המשפט ובמקום המשפט הגויים ורשעי העם, חוטאים שכבר אינם בין החיים זה זמן, והאל ישפטם (או יקים את גופם לתחייה ואז ישפטם²⁴) 'במשפטי אש' (כלשון פשר חבקוק, טור י, שורה 13) 'עד כלותם לאין שְׁרִית (= שארית) ופליטה למו' (כלשון סרך היחד, IQS, טור ד, שורה 14).

ד. אחרית הימים – עידן הטוב

עם חיסול הרשעה מתחיל עולם שכולו טוב:

[ואורות צדק יאירו לכול קצוות תבל הלוך ואור עד תום כול מועדי חושך

ובמועד אל יאיר רום גדלו לכול קצי [עולמים]
לשלום וברכה כבוד ושמחה ואורך ימים לכול בני אור

(מגילת המלחמה, IQM, טור א, שורות 8–9)

[ודעה תמלא כול תבל
ולוא יהיה עוד אשמות בארץ
ולוא יהיה] [שטן ומשחית וכול משטם
והיתה כול תבל כעדן] [...]
[ושקטה הארץ לעולמים
ואנ] [הבנים] ישכנונו בה כאשר דבר] לבן אהוב
והורישו את כולה

(4Q475, שורות 4–7)²⁵

²⁴ לסקירה על האמונה בתחיית המתים, בתחיית הנפשות ובקיום הנפשות אחר המוות על פי מקורות בית שני ראו: ח' מיליקובסקי, 'גיהנום ופושעי ישראל בסדר עולם', תרביץ, נה (תשמ"ו), עמ' 311–343. קשה להכריע מה הייתה האמונה הרווחת בקרב אנשי קומראן. יוספוס מעיד שהאיסיים האמינו בקיומה של הנפש אחר המוות (קדמוניות היהודים יח, 18), אולם איננו יכולים לשלול גם את האפשרות שאנשי קומראן סברו, בדומה לכותב ספר העירים מקורפוס חנוך א (פרק כב), שהנפש תקום לתחייה באחרית הימים. יתר על כן, בעוד שבתחילה לא באה לידי ביטוי במגילות שפורסמו האמונה בתחיית המתים, בשנים האחרות התגלו שני חיבורים (4Q521 ופסידו-יחזקאל [4Q385, 4Q385b, 4Q386, 4Q388, 4Q385c]) שבהם מדובר במפורש על תחיית המתים, ועל כן נסב הדיון על השאלה אם חיבורים אלה נכתבו בקרב עדת קומראן. ראו: J.J. Collins, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, London 1997, pp. 110–129; G.W. Nickelsburg, 'Resurrection', L.H. Schiffman & J.C. VanderKam (eds.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, II, Oxford 2000, p. 766; D. Dimant, 'Resurrection, Restoration and Time-Curtailing in Qumran, Early Judaism and Christianity', *RevQ*, 19 (2000), pp. 527–529

²⁵ הקריאה על פי התיקונים של קימרון: א' קימרון, 'לתקנת המהדורות של מגילות מדבר יהודה', מגילות, א (תשס"ג), עמ' 143–144. פרסום ראשון ראו: T. Elgvin, '4QRenwed Earth', פפאן ואחרים (לעיל, הערה 22), עמ' 464–473.

כיא שלם קצ הרשע וכול עולה תעבור [כיא] באה עת הצדק
 ומלאה הארץ דעה ותהלת אל בו []
 בא קצהשלוים וחוקי האמת ותעודת [ה]צדק
 להשכיל [] בדרכי אלן [גבורות מעשיו] [ע]וד עולמי עד
 כול לשנון תברכנו וכול אנש ישתחוו לו
 [ויהיה לבכם אהנד]

(4Q215a, קטע 1, טור ב, שורות 4–8 [לעיל הערה 22])

גם מחבר סרך היחד שותף לאמונה, הבאה לידי ביטוי בשני הקטעים האחרונים, שבאחרית הימים תימלא הארץ דעה ובני העדה ישכילו בדרכי אל. על פי סרך היחד בסופו של תהליך הזיקוק יגיעו אנשי העדה לדרגה הקרובה לזו של מלאכים, ויוכלו: 'להבין [...] בדעת עליון וחכמת בני שמים להשכיל [...] כיא במ בחר אל לברית עולמים ולהם כול כבוד אדם ואין עולה' (1QS, טור ד, שורות 22–23).

בצד המעלה הרוחנית מובטח לאנשי העדה 'מרפא ורוב שלום באורכ ימים ופרות זרע עם כול ברכות עד' (שם, טור ד, שורות 6–7). על אורך הימים המוזכר כאן אפשר ללמוד מספר היובלים. עם בואה של אחרית הימים:

ויחלו הימים לרבות, ולגדול ימי האדם, דור מדור ויום מיום עד יקרבו ימיהם לאלף שנים [...] ואין זקן ואין שבע ימים כי כולם יונקים ועוללים יהיו. וישלימו כול ימיהם בשלום ובשמחה יחיו, ואין שטן ואין פגע רע כי כול ימיהם ימי ברכה ומרפא יהיו. אז ירפא אלוהים עבדיו, וירומו ויראו רוב שלום.

(יובלים כג, כז–לא)²⁶

בניית בית המקדש בידי האל אף היא חלק מתיאור אחרית הימים. המקום המוזכר בדברי נתן לדוד: 'ושמתי מקום לעמי לישראל ונטעתיו ושכן תחתיו' (שמואל ב ז, י) מזוהה בפלורילגיוס במקדש אחרית הימים: 'הואה הבית אשר [יכין] ל[וא] באחרית הימים כאשר כתוב בספר [מושה מקדש אדוני כ]ננו ידיכה ה' ימלוך עולם ועד' (4Q174, קטעים 1–2, טור ג, שורות 2–3). בין כתבי קומראן נמצא אף חיבור המתאר את ירושלים באחרית ימים, עיר מפוארת בעלת ממדי ענק.²⁷ הציפייה לישועה במישור הלאומי באה לידי ביטוי בחיבור בארמית:

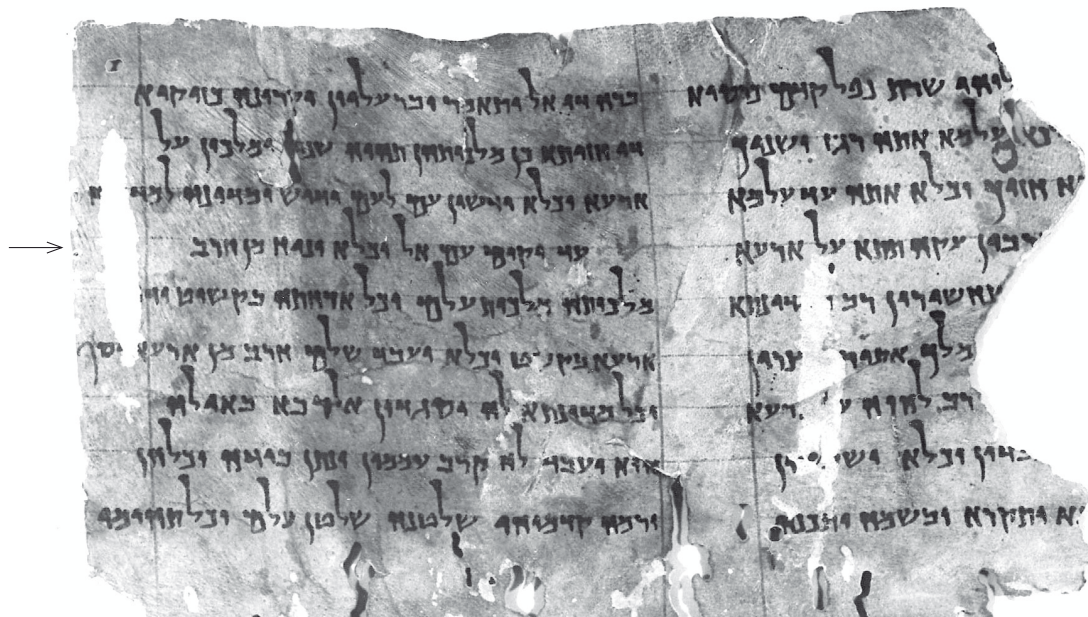
עד יקום עם אל וכלא ינוח מן חרב
 מלכותה מלכות עלם וכל ארחתה בקשוט
 ידיןן ארעא בקשט וכלא יעבד שלם
 חרב מן ארעא יסף וכל מדינתא לה יסגדון
 אל רבא באילה הוא ועבד לה קרב
 עממין ינתן בידה וכלהן ירמה קדמוהי
 שלטנה שלטן עלם

(4Q246, טור ב, שורות 4–9)²⁸

²⁶ התרגום שלי.

²⁷ וראו מאמרו של מ' קיסטר, 'ירושלים והמקדש בקומראן', בקובץ זה.

²⁸ E. Puech, '4QApocryphe de Daniel ar', G. Brooke et al., *Qumran Cave 4, XVII: Parabiblical Texts*,

'עד יקום עם אל', מתוך חיבור אסקטולוגי, 4Q246, טור ב

תרגום:

עד יקום עם אל ולכול יניח מן החרב.
מלכותו מלכות עולם וכל דרכיו אמת.
ישפוט ארץ באמת ולכול יעשה שלום.
חרב תסוף מן הארץ וכל המדינות ישתחוו לו.
האל הגדול בעזרו ונלחם את מלחמותיו.
עמים ייתן בידו וכולם ישליך לפניו.
שלטונו שלטון עולם.

בחיבור זה מובעת ציפייה לשלטונו של עם ישראל על העולם כולו לאחר שהאל ימגר את הלאומים המורדים בו, המוזכרים בשורות הראשונות של החיבור. נראה שאחרית הימים היא גם הזמן שהנפשות יזכו בו לשכר בעולמן. בשעה שהרשעים שכבר אינם בין החיים יובאו למשפט האל, יזכו הצדיקים לשכר. על פי סרך היחד מובטחים כאמור לאנשי העדה 'שמחת עולמים בחיי נצח וכליל כבוד עם מדת הדר באור עולמים' (1QS, טור ד, שורות 7-8). ספר היובלים מכריז: 'וינחחו עצמותיהם בארץ ורוחותיהם ירבו שמחה' (כג, לא). אף ב'המנון השבח העצמי' (4Q491) מדובר אולי על הנשמות באחרית הימים.²⁹ הדובר בהמנון מספר על מעמדו הרם: 'אני עם אלים אתחשב ומכוני בעדת קודש [...] ומי בכבודי ידמה ליא'

J.J. Collins, *The Scepter and the Star*, part 3 (DJD, 22), Oxford 1996, pp. 165-184
New York 1995, pp. 154-169. התרגום על פי "קנוהל, בעקבות המשיח, ירושלים ותל-אביב תש"ס, עמ' 95.

(4Q491, טור יא, שורות 7–8). לאחר מכן הוא קורא לשומעים לשבח ולזמר לאל על שהביא ישועה, וניתן להסיק שהדובר זוכה לכבוד בעת שהקהילה זוכה לשמחת עולמים ולגילה על פני האדמה. רבו הוויכוחים מי הוא הדובר בהמנון זה.³⁰ אני מבקשת לטעון שהדובר הוא מורה הצדק, מנהיגה של העדה, שסבל חרפה ורדיפות במהלך חייו. מחבר ההמנון, אחד מחברי העדה, שראה במות מורה הצדק ללא שכר וכבוד בחייו, ביקש לספר שבאחרית הימים יזכה מורו למעלה הגדולה ביותר.³¹

ה. משיח(ים) והנהגה באחרית הימים

במקרא התואר 'משיח' מציין דמות שנמשחה בשמן המשחה, דמות שהאל בחר בה להיות שליח ומנהיג במציאות הארצית. המונח משיח במקרא נעדר את המשמעות המקובלת בלשון ימינו – המנהיג האידאלי בעתיד. משמעות זו מופיעה לראשונה במהלך ימי הבית השני. בתקופה זו לא היה שמן משחה בנמצא. יתר על כן, בשל התפיסה שהאל שוב אינו שולח לעמו שליחים לא יכלה להיות בתקופה זו משיחה. הופעתו של אדם משוח היא אפוא מסימניה של תקופה חדשה, ומאחר שהתקופה החדשה שתבוא אחר קץ הרשעה היא עת אחרית הימים, צריך היה בואו של משיח להיות אחד מסימניה של אחרית הימים.

משיח(ים) אכן מופיע(ים) בכתבי קומראן.³² אולם על פי עדת קומראן הרשעה בהווה היא תלת-ממדית וחסולה מורכב, ובדין עד כה התברר שאין צורך בדמות אנושית דווקא כדי להבטיח את בואה של אחרית הימים או להניע את מהלכיה. תיתכן אחרית ימים ללא משיח,³³ ואם מוזכר משיח באחרית הימים יש לשאול מהו תפקידו. האם הוא מופיע בחלקה הראשון של אחרית הימים, כמנהיג המבשר את תחילת המהפך? האם הוא לוקח חלק בחיסול הרשעה או מופיע רק אחר כך, כמנהיג הקבוצה הזוכה בעולם שכולו טוב?

1. נשיא העדה, צמח דוד

הציפייה שבית דוד ישוב וימלוך נפוצה בספרות הבית השני. פרקי מקרא המבטיחים לבית דוד מלכות עד ופרקי מקרא המתארים שליט אידאלי ממלכי בית דוד (שבמקורם הם הד לאכזבה מבית דוד במהלך ימי הבית הראשון) היוו למצפים לבואו של משיח מבית דוד יתד להיתלות בה.

³⁰ ראו סיכום אצל: קולינס (לעיל, הערה 28), עמ' 149–136.

³¹ קנוהל טען שההמנון הוא המנון משיחי שחיבר מנחם האיסיי. אותו מנחם, על פי קנוהל, יזם מרד אלים ביהודה עם מותו של הורדוס. אלא שקשה לראות בדובר 'משיח', מנהיג עלי אדמות ועוד יותר קשה לראות בו משיח לוחם. ראו: קנוהל (לעיל, הערה 28); וכן: C. Weran, 'Messiah in Heaven', D.R. Schwartz et al. (eds.), *Qumran and Early Christianity*, Leiden (forthcoming)

³² דיון מעמיק על תפקיד המשיחים על פי עדת קומראן ראו: קולינס (לעיל, הערה 28), עמ' 12–49; וכן בקצרה: J.J. Collins, 'Jesus, Messianism and the Dead Sea Scrolls', J.H. Charlesworth, H. Lichtenberger & S. Oegema (eds.), *Qumran-Messianism: Studies on the Messianic Expectations in the Dead Sea Scrolls*, Tübingen 1998, pp. 100–119

³³ H. Lichtenberger, 'Messianic Expectations and Messianic Figures', ליכטנברגר ואמגה M. Kister, 'Notes on Some New Texts from Qumran', *JJS*, 44 (1993), p. 290, n. 48; 13 עמ' (שם)

אחרית הימים בהגות עדת קומראן

בתיאורי אחרית הימים של עדת קומראן נכלל משיח מבית דוד, אם כי לעתים אין הוא מזוהה בפירוש. בסרך הברכות יש ברכה המיועדת לדמות זו, המכונה כאן נשיא העדה:

למשכיל לברך את נשיא העדה אשר יעמוד באחרית הימים ברוש כול עד[תו], ובריתו לעוד
יח[נ]דש לו, להקים מלכות עמ[ו]ן לעול[ו]ם, לשפוט בצדק אביונים ולהוכיח במי[ש]ור לע[נ]ו
[א]רץ, ולהתהלך לפניו תמים בכול דרנכיו כאשר צוה ביד משה[ו] ו[ל]הקים ברי[ו]תו לעמו
ביום[ו] צר לדורשי[ו]:

ישאכה[ו] אדוני לרום עולם
וכמ[ג]דל ענו[ו] בחומה נשגבה
וה[כ]יתה לאומים[ו] בעז[ו] פ[י]כה
בשבטכה תחריב ארץ
וברוח שפתיכה תמית רשע
ו[נ]חה עליך[ו] רוח עצה וגבורת עולם
רוח דעת ויראת אל
והיה צדק אזור [מותניכה]
ואמונה אזור ח[נ]לצ[ו]יכה[ו]
ושם קרניכה ברזל
ופרסותיכה נחושה
תנכח כ[נ]מו שור עמים רבים
ותרמוס גוי[ו]ם כטיט חוצות
כיא אל הקימכה לשבט
למושלים
לפניכה ישתחוו עמים
וכול לאו[ו]מים יעבדו[ו]כה[ו]

³⁴(1QSb, טור ה, שורות 20–28)

תנכח: תנגח. לשבט למושלים: במקור: 'שבט משלים' (ישעיה יד, ה), ובפסוק שם 'שבט' משמעו: מטה.

בברכה שזורים פסוקים מישעיה יא,³⁵ פסוקים המנבאים את בואו של 'חטר מגזע ישי'. עם שהוא מעבד פסוקים אלה לצרכיו, מחבר הברכה מצביע על שני תפקידים שימלא נשיא העדה. הוא ימלוך על עמו, ובמסגרת זאת הוא עתיד לשפוט בצדק אביונים וענווי ארץ; וכן הוא עתיד, כפי שהקטע השירי מעיד, להכניע לאומים ורשעים ברוח שפתיו ובעוז פיו. משתמע שנשיא העדה ינהיג את העם בעת המלחמה של אחרית הימים, וכוחו מצטייר כרב מזה של בן אנוש. עם זאת הוא לא יילחם בצבא השמים. אויביו הם האויבים הארציים, ומכאן שהלשון השירית ועיבוד פסוקי המקרא הם שיצרו את המטפורות המצויות בברכה.

כאמור אין בברכה זו התייחסות מפורשת לבית דוד, אולם הזכרת המלכות בשורות הראשונות ('להקים מלכות עמ[ו]ן לעול[ו]ם') רומזת שנשיא העדה הוא מזרע הראוי למלכות. במגילת

³⁴ ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 288–289.

³⁵ ראו טבלה שם, עמ' 287.

המלחמה נשיא העדה הוא המוביל את העם למלחמה ארצית, מלחמה שאת הפלאים שבה מחולל האל. בקטעים הקשורים למגילת המלחמה (והמכונים לעתים ספר המלחמה) מזוהה נשיא העדה עם צמח דוד:

[כאשר כתוב בספר] ישעיהו הנביא זנוקפון] [סבכי היער בברזל ולבנון באדיר יפול ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משורשיו יפרה] [צמח דוד ונשפטו את] [והמיתו נשיא העדה צמח] [דויד]

36(4Q285, קטע 7, שורות 1–5)

הטקסט פגום מאוד אולם בכל זאת ניתן לשאוב ממנו כמה רסיסי מידע. נראה שהמתת מנהיג כוחות הרע (מנהיג הנרמז בכינוי החבור לפועל: 'והמיתו') בידי נשיא העדה רמוזה לדעת הפושר בפסוק המדבר בחוטר מגזע ישי (ישעיה יא, א). אפשר שהפסוק הקודם בישעיה, 'ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול' (ישעיה י, לד), המצוטט אף הוא, נפטר על הרומאים ועל מפלתם (4Q161, שורות 8–10). את הלבנון יפיל האדיר, הוא צמח דוד.³⁷

2. כוהן הראש, יורה הצדק, דורש התורה

עדת קומראן קיבלה את האמונה הרווחת בעם בדבר כואו של מנהיג מבית דוד. חידושה הוא בצירופו של מנהיג נוסף ומרכזי יותר. בשני מקומות אנו מוצאים לצד המנהיג מבית דוד את דורש התורה: 'הוא צמח דויד העומד עם דורש התורה אשר [יקים] [בציון] [באחרית הימים]' (פלורילגיום, 4Q174, קטעים 1–2, טור ג, שורות 10–13); 'והכוכב הוא דורש התורה הבא דמשק כאשר כתוב "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל" השבט הוא נשיא כל העדה ובעמדו וקרקר את כל בני שת' (ברית דמשק [גניזה], עמ' ז, שורות 18–21).

אולם בפסקה בברית דמשק שציטטתי בראש המאמר דורש התורה מופיע בתור דמות שפעלה בעבר, בעוד יורה הצדק הוא הדמות שבואה הובטח באחרית הימים: 'והמחוקק הוא דורש התורה אשר אמר ישעיה "מוציא כלי למעשיהו" ונדיבי העם הם הבאים לכרות את הבאר במחוקקות אשר חקק המחוקק להתהלך במה בכל קץ הרשיע וזולתם לא ישיגו עד עמד יורה הצדק באחרית הימים' (שם, עמ' ו, שורות 10–11). יורה הצדק עשוי אף הוא להיות דמות מן העבר, שהרי במגילת ברית דמשק מוזכר מותו של יורה היחיד (שם, עמ' כ, שורות 1, 13–14); וכן מסופר שמורה צדק הורה לאנשי העדה את הדרך הנכונה לאחר שהכירו בעוונם וגיששו כעיוורים עשרים שנה (שם, עמ' א, שורה 11; עמ' כ, שורה 32). ברית דמשק מספרת אפוא על דורש התורה שהוא דמות מהעבר (כך במדרש הבאר) אך גם מובעת תקווה שהוא ילווה לנשיא העדה בעתיד. כן אנו לומדים מהמגילה על מורה צדק, יורה היחיד, שהנהיג את העדה בעבר, ועל יורה הצדק, העתיד לבוא באחרית הימים. יש אפוא כפילות במנהיגים וכפילות בזמן פעולתם.

³⁶ P.S. Alexander & G. Vermes, '4QSefer ha-Milh' ama', פפאן ואחרים (לעיל, הערה 22), עמ' 228–246.
³⁷ ראו: מ' קיסטר, 'ביאורים לאגדות החורבן באבות דר' נתן', תרביץ, סז (תשנ"ח), עמ' 514. אם אמנם פירוש זה נכון הרי שבספר המלחמה האויב שצמח דוד ממגר הוא רומא, ואילו במגילת המלחמה האויב הוא הממלכות ההלניסטיות.

אך אני סבורה שהכפילות בזמן היא רק לכאורה. אנשי העדה ציפו לבואה של דמות שתמלא עבורם את התפקיד שמילאו בתחילת דרכה של העדה הדמות המכונה 'דורש התורה' והדמות המכונה 'מורה צדק' (ואולי יש זהות בין השניים, ובכך מתפוגג גם כפל המנהיגים). דורש התורה (ו) מורה הצדק נשלח(ו) על ידי האל להורות לאנשי העדה את דרכם. דורש התורה העניק לאנשי העדה כלי דרשה שבעזרתם יכלו ללמוד חוקים שישמשו אותם בעת הרשעה; מורה הצדק הדריך את אנשי העדה בדרכי לבו של האל. עם תום קץ הרשעה ובואה של אחרית הימים זקוקים אנשי העדה להנחיה ולהוראה נוספת באשר לחוק ולהלכה. ואלה עתידים להינתן להם על ידי מנהיג דומה לזה שנשלח אליהם בעבר – יורה הצדק, דורש התורה.

נמצא שתפקיד המנהיג הנוסף הוא תפקיד של הוראה, וקרוב לוודאי שתפקיד זה ממלא אדם מזרע הכהונה. שני טעמים לקביעה זו. ראשית בחיבורי העדה מוזכר לעתים שהמנהיג העומד לצדו של צאצא בית דוד הוא כוהן; כוהן הראש עומד בצד נשיא העדה במגילת המלחמה; בסרך היחד מוזכרים 'משיחי אהרון וישראל' (1QS, טור ט, שורה 11); ובסרך העדה, שהוא חיבור המתווה את אורחות החיים של העדה בעת המאבק באחרית הימים,³⁸ עומדים בראש העם כוהן ומשיח ישראל. שנית, בחיבורים בקומראן מצויים דברי שבח למנהיג שהוא כוהן, ומודגש בהם תפקיד ההוראה שניתן לו. כך נאמר על הכוהן העתיד לבוא בעתיד:

ויכפר על כול בני דרה וישלח לכול בני [ע]מה
מאמרה כמאמר שמין ואלפונה כרעות אל
שמש עלמה תניר ויתזה נורהא בכול קצוי ארעא ועל חשוכא תניר
אדין יעדה חשוכה [מן] ארעא וערפלא מן יבישתא

(4Q541, קטע 9, טור א, שורות 2–5)³⁹

תרגום:

ויכפר על כל בני דורו, וישלח לכל בני עמו.
דברו הוא כדבר השמים, ולימודו כרצון האל.
שמש עולם (=שמש נצחית) תאיר, וא' שו תלהב עד קצות הארץ, על החושך תאיר.
אז תיעלם חשכה מארץ, וערפל מתבל.

אנשי העדה ציפו אפוא לשני מנהיגים באחרית הימים, אחד האמור להושיעם ואחד האמור להורותם. תפקיד התשועה מרכזי בהכנעת הרע באחרית הימים, ואילו תפקיד ההוראה חשוב יותר בעידן הטוב באחרית הימים. מכיוון שעידן הטוב עתיד להימשך עד אין-סוף, המנהיג מזרע הכהונה חשוב יותר. אין תמה שבסרך העדה נאמר כי הכוהן יושב תחילה עם אחיו הכוהנים 'ואחר יבוא משיח ישראל' (1QSa, טור ב, שורה 14); הכוהן הוא המברך ואוכל תחילה 'ואחנך ישלח משיח ישראל ידיו בלחם' (שם, שורות 20–21). יתר על כן, פשר ישעיה מכריז שצמח דוד

³⁸ המפל הציעה כאמור שסרך העדה מורכב משני רבדים. הראשון היה תקנון של קבוצה הדומה במבנה לזו המתוארת בברית דמשק, והשני הושם כמסגרת לראשון. כך הפך הסרך העתיק לסרך הבא להדריך את העדה באחרית הימים. ראו: המפל (לעיל, הערה 10). עם זאת אני סבורה שמדובר בסרך על תקופת המאבק באחרית הימים משום שאין שם שום רמז לתקופת האושר ללא גבול שתבוא לאחר חיסול הרשעה.

³⁹ E. Puech, '4QApocryphe de Levi^b ar', idem, *Qumran Cave 4, XXII: Texts araméens, première partie* 39 4Q529–549 (DJID, 31), Oxford 2001, pp. 225–256

כפוף להוראה של הכוהנים כולם ולא רק למנהיגם: 'ואשר אמר "לוא [למראה עיניו ישפוט] ולוא למשמע אוזניו יוכיח" פשרו אשר [] וכאשר יורוהו כן ישפוט' (4Q161, קטעים 8–10, שורות 21–23).⁴⁰

3. משיח מבשר

כפי שציינתי, אחרית הימים של עדת קומראן אינה כוללת בהכרח משיח, שהרי במציאות שבה הרוע בר קיום במישור הקוסמי, השמימי והארצי, כוחות עליונים עשויים לפעול ללא סיוע מבן אנוש. פשר מלכיצדק הוא אחד החיבורים שבהם בן אנוש אינו פועל לחיסול הרע; מלאך הוא הגובר על בליעל ורוחי גורלו. לבן אנוש לא נותר אלא לבשר את בוא הישועה ולבאר את מהלכה:

[אשר אמר [] ביד ישעיה הנביא אשר אמר [מה] נאוו על הרים רגלני] מבשר [מש] מיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה [אומר לציון [מלך] אלוהיך] פשרו ההרים [המה] [הנביאים] המה א [] לכול [] והמבשר הוואה] משיח הרוח] כאשר אמר דניאל עליו עד משיח נגיד שבועים שבעה ומבשר] טוב משמיע ישועה] הוואה הכתוב עליו אשר [] [לנחם] האבלים פשרו] [השכילמה בכול קצי העולם].

(11Q13, קטעים 1–4, טור ב, שורות 15–20)

הכתוב מקוטע מאוד, אך ניתן בכל זאת ללמוד ממנו דבר מה. הפושר מזהה את ההרים המוזכרים בפסוק בישעיה (נב, ז) עם הנביאים. אפשר שהוא טוען שהמבשר העומד על הנביאים הוא המבשר שהנביאים דיברו על בואו, זה המשיח שלום מבשר טוב, משמיע ישועה אמר לציון מלך אלהיך' (שם). אולם אפשר גם שכוונתו של הפושר לומר שהמבשר העומד על הנביאים הוא המבשר המשתמש בדברי נביאים – בדומה לפושרים ולפשריהם – כדי ללמד את קהלו מה יביא העתיד. בהמשך הפושר המבשר מזהה ב'משיח הרוח', כינוי השמור בקומראן לנביאים. משיח הרוח אף מנחם אבלים (ישעיה סא, ב), ועל פי פשר מלכיצדק הנחמה באה עם המשיח משכיל-מלמד את שומעיו על מהלך ההיסטוריה וסופה: 'לנחם] האבלים פשרו] [השכילמה בכול קצי העולם]. הדמות המוזכרת בשורות אלה מביאה את הבשורה לעם, אולי על סף פריצתה של אחרית הימים, עם תחילת פעולתו של מלכיצדק.

נמצא אפוא שבמגילות קומראן יש ציפייה לבואם של 'מעין) נביא ומשיחי אהרון וישראל' (סרך היחד, 1QS, טור ט, שורה 11) אם כי לא תמיד מובעת הציפייה לבוא השלושה, ולעתים די באחד מהם.⁴¹

⁴⁰ J.M. Allegro, 'Commentary on Isaiah (A)', הנ"ל (לעיל, הערה 23), עמ' 11–14.

⁴¹ בטקסט מקוטע שסימנו 4Q521 מוזכר משיח שתיאור פעולתו דומה לזה של אליהו ואלישע: '[הש]מים והארץ ישמעו למשיחו [...] כי ירפא חללים ומתים יחיה עניים יבשר' (שורות 1, 12), ראו: E. Puech, 'Une apocalypse messianique', *RevQ*, 15 (1992), pp. 475–522. רוב החוקרים סוברים שחיבור זה לא נכתב בקרב עדת קומראן. ראו לעיל, הערה 24.

ו. חישובי קצים

עדת קומראן בטוחה כאמור שמהלך המאורעות מציינת לתכנית שהתווה האל מקדמת דנא. בכמה חיבורים של העדה מצויים רמזים לחישובים של תקופות התכנית, של קצים וקצה של ההיסטוריה. המשותף לכל החישובים הוא מסגרת הזמן – 490 שנה,⁴² אולם חלוקת המשנה לתקופות שונה מחיבור לחיבור.

בפשר מלכיצדק מוזכר המספר 490 במפורש. כאמור הפשר חוזה כי ביובל העשירי, כנראה מאז גלות בבל, ביום הכיפורים, יופיע מלכיצדק, יכפר לבני האור החוטאים, וישמיד את בליעל וחילו: 'וכן יהי'ה הדבר הזה בשבוע היובל הראשון אחר תש[עה] ה[י]ובלים וי[ום] הכפ[ור]ים ה[ו]א' ה ס[ו]ף ה[י]ובל העשירי' (11Q13, שורות 6–7). בחיבור המקוטע אין רמז למאורעות היסטוריים אך יש בו קביעה ברורה שסוף עשרת היובלות הוא זמן אחרית הימים, שבו ייעלם הרע כליל.

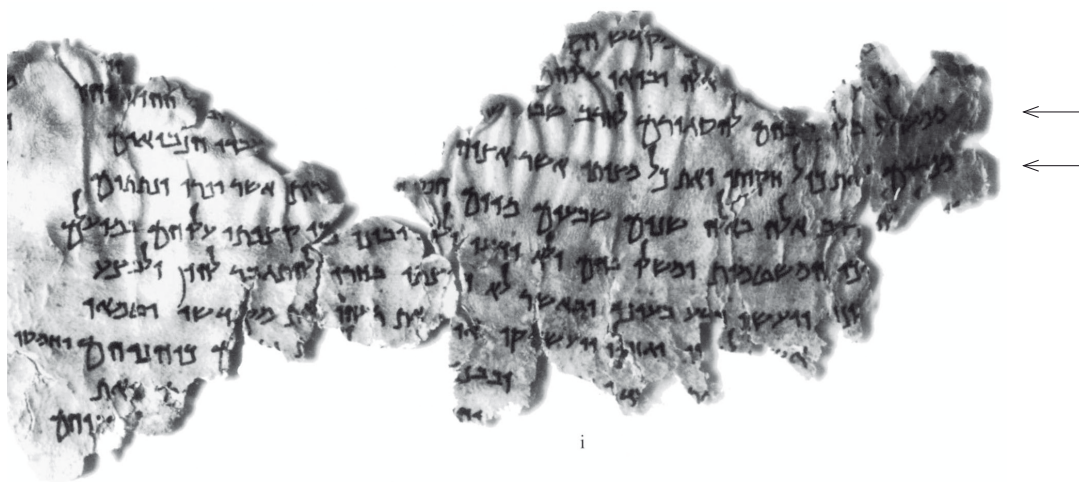
בברית דמשק תקופת 490 השנים נחלקת לחלוקת משנה בעזרת טיפולוגיה מקראית. המחבר מונה 390 שנה מחורבן בית ראשון עד צמיחתה של הכת: 'כי במועלם אשר עזבוהו הסתיר פניו מישראל וממקדשו ויתנם לחרב. ובזכרו ברית ראשונים השאיר שאירית לישראל ולא נתנם לכלה. ובקץ חרון שנים שלוש מאות ותשעים לתתו ביד נבוכדנאצר מלך בבל פקדם ויצמח מישראל ומאהרן שורש מטעת לירוש את ארצו ולדשן בטוב אדמתו' (ברית דמשק [גניזה], עמ' א, שורות 3–8). 390 הוא מספר השנים שתארך הגלות על פי יחזקאל ד, ה: 'ואני נתתי לך את שני עונם למספר ימים שלש מאות ותשעים יום ונשאת עון בית ישראל'. הגלות מסתיימת על פי ברית דמשק עם הופעתה של עדת קומראן, המודה בעוונה ומבקשת לשנות את דרכה, אך עשרים שנה נוספות עוברות עד אשר מופיע מנהיג הכת, מורה צדק: 'ויהיו כעורים וכימגששים דרך שנים עשרים ויבן אל מעשיהם כי בלב שלם דרשוהו ויקם להם מורה צדק להדריכם בדרך לבו' (שם, שורות 9–11).

שמונים השנים שנתרו מתום 410 השנים עד סיומה של תקופת 490 השנים נחלקו כנראה לשתי תקופות בנות ארבעים שנים כל אחת: ארבעים שנות פועלו של מורה הצדק (מספר זה אינו מוזכר במפורש בברית דמשק) וארבעים שנה שיחלפו מיום מותו עד בוא הגאולה: 'ומיום האסף יורה היחיד עד תם כל אנשי המלחמה אשר שבו עם איש הכזב כשנים ארבעים' (ברית דמשק [גניזה], עמ' כ, שורות 13–15).

בפסידו־משה (4Q390, קטע 1, שורות 7–9). השנים נחלקות לארבע תקופות משנה שונות מאלה שבברית דמשק: שבעה יובלות, שבעים שנה, שבע שנים ועוד שבעים שנה (7+7+70 = 490). שבעה יובלות נמנים מחורבן בית ראשון עד שמתחיל העם לחטוא: 'ומתום הדור ההוא (=דור שיבת ציון, שנביאים עדיין נשלחים בו אל העם), ביובל השביעי לחרבן הארץ ישכחו חוק ומועד ושבת וברית ויפרו הכול ויעשו הרע בעיני' (4Q390, קטע 1, שורות 7–9). האל מגיב בהסתר פנים הנמשך שבעים שנים. העם ממשיך לחטוא ובעקבות כך נוחת עליו עונש נוסף בדמות אנטיוכוס אפיפנס: 'ונת[ה]י ממשלת בליעל בהם להסגירם לחרב שבוע שנים' (4Q390, קטע 2, שורה 4). אך גם לאחר שבוע שנים זה ממשיך העם לחטוא, במהלך שבעים שנים נוספות,

⁴² ראו: J. VanderKam, 'Sabbatical Chronologies in the Dead Sea Scrolls and Related Literature', T.H. Lim (ed.), *The Dead Sea Scrolls in Their Historical Context*, Edinburgh 2000, pp. 159–178; D. Dimant, 'The Seventy Weeks Chronology (Dan 9, 24–27) in the Light of (12 הערה); (12 הערה) of New Qumranic Texts', A.S. van der Woude (ed.), *The Book of Daniel in the Light of New Findings*, Leuven 1993, pp. 57–70.

והפעם בהנהגת בית חשמונאי: 'וביובל ההוא יהיו מפרים את כול חוקתי ואת כל מצותי [...] וי[ח]ל[ו] להריב אלה באלה שנים שבעים [...] ויעשו הרע בעיני ובאשר לא חפצתי בחרו: להתגבר להון ולבצע [ולחמס, ואי]ש אשר לר[ע]הו יגזולו, ויעשוקו איש את רעהו, את מקדשי יטמאו, [את שבתותי יחללו], את [מו]עדי יש[כ]חו ובבני [נכר] יחללו[ו] את זר[ע]ם כוהניהם יחמסו' (שם, שורות 4–10). כאן נקטע הקטע ואיננו יודעים מה ניבא המשכו.⁴³

'...להסגירם לחרב שבוע שנים... / מפרים את כול חוקותי...' (מסומן בחצים), פסידור־משה, 4Q390, קטע 2 טור א

נמצאים אפוא בדינו חיבורים שונים המונים 490 שנה מסוף ימי בית ראשון ועד ימיה של עדת קומראן. אנשי העדה האמינו שארבעים שנה ממות מורה הצדק (ברית דמשק), שבעים שנה מיום עליית החשמונאים (פסידור־משה), ביובל העשירי (פשר מלכיצדק), יבוא סופה של ההיסטוריה, זמן אחרית הימים. אולם כפי שרמזתי בתחילת דברי, האמונה שפרטי התכנית גלויים וידועים עשויה להביא למפח נפש אם אין אחרית הימים מגיעה בשנה היעודה. תחושת האכזבה נרמזת כאמור בדברי השבח של מחבר פשר חבקוק לאנשי עדתו 'אשר לוא ירפו ידיהם מעבודת האמת בהמשך עליהם הקץ האחרון' (1QpHab, טור ז, שורות 11–12). הקץ האחרון נמשך; התכנית האלוהית אינה מתממשת כמצופה.

ז. סיכום

אנשי העדה חישבו קצים והתכוונו לבואה של אחרית הימים. הידיעה שזו בוא תבוא בקרוב, ושצדקתם תצא לאור, סייעה להם לשאת את עולו של קץ הרשעה. תפקידם בהווה היה לדבוק בדרך הצדק, דרכה של הכת, בידעם שבקרוב 'אין עוד להשתפח לבית יהודה כי אם לעמוד איש

⁴³ הדברים האמורים כאן מבוארים בהרחבה במאמרי 'קץ וקיצים בספרות בית שני', תרביץ, עב (תשס"ג), עמ' 37–57. לפרסום 4Q390 ראו: D. Dimant, '4QApocryphon of Jeremiah C^e', idem, *Qumran Cave 4*, XXI: *Parabiblical Texts, Part 4: Pseudo-Prophetic Texts* (DJD, 30), Oxford 2001, pp. 235–253

על מצודו, נבניתה הגדר רחוק החוק' (ברית דמשק [גניזה], עמ' ד, שורות 10–12). אנשי העדה 'ימלטו בקץ הפקודה והנסוגים ימסרו לחרב כבוא משיח אהרון וישראל' (שם, עמ' יט, שורה 10). זכותה של העדה תגן על הנמצאים בה, בעוד אנשי הכזב בונים עיר בדמים ועדה בשקר 'להיות עמלם לריק' (1QpHab, טור י, שורות 10–12), 'כי הבל כול אשר לא ידעו את בריתו וכול מנאצי דברו ישמיד מתבל' (1QS, טור ה, שורה 19).

מושג אחרית הימים בקומראן מבטא ציפייה לסופם של הימים, לסופה של המציאות המוכרת. הרע שבבריאה ייעלם, מלאכי הרשע ייעלמו, ונציגיהם עלי אדמות יבואו על עונשם. העדה המצויה בשוליים אינה מסתפקת בחזרה למרכז ובחזון שהעם יכיר בצדקתה ויקבל את דרכה. הקשר בין דטרמיניזם היסטורי ובין האמונה שההיסטוריה תבוא לקצה אינו פשוט. ישועה וגאולה אינן בהכרח אחרית הימים. לכאורה אפשר גם שבסופם של הקצים יבוא קץ שיכלול תיקון של עוולות וכאבים אבל לא יחול בו מהפך.⁴⁴ זה הוא גם סוג הציפיות המבוטאות במקרא, שבו החזון לעתיד הוא תיקון של ההווה בהתאמה לתיאורי העבר האידאלי.⁴⁵

אך בעדת קומראן האמונה בדטרמיניזם ההיסטורי והציפייה למהפך מקורן באותה תחושת אכזבה. האמונה בדטרמיניזם היסטורי היא תולדה של ייאוש הנובע מהיעדר מערכת נראית לעין של שכר ועונש. ההיסטוריוגרפיה המקראית, המבטיחה תגמול הולם להולכים בדרך האל, אינה יכולה לשמש את אנשי העדה, הסובלים בשל דבקותם בדרכי לבו של האל. אפשר אמנם לנתק את המעשים מתגמולם (ואולי זו הייתה דרכם של הצדוקים). אולם כדי לשמר את ההשגחה האלוהית במידה כלשהי, אין בררה אלא להניח שההיסטוריה פועלת על פי תכנית שחקק האל מקדם (אפשר גם בעת הבריאה), ושרק בסופה הוא עתיד לחשב חשבונות.

האכזבה המשרטטת את הדטרמיניזם ההיסטורי היא גם זו המובילה לציפייה למהפך. הייאוש מההווה גדול כל כך עד שאיש העדה אינו יכול לצייר בדמיונו הווה מתוקן. איש העדה קורא דרור לדמיונו בשרטוט מציאות שאין בה עוול וכאב, ושבה הצדיקים זוכים לתגמול מלא, לאושר לאין קץ, להבנה של סודות הבריאה וההיסטוריה – 'כיא' באה עת הצדק ומלאה הארץ דעה' (4Q215a, קטע 1, טור ב, שורה 4).

⁴⁴ ראו: C. Milikowsky, 'Trajectories of Return, Restoration and Redemption in Rabbinic Judaism: Elijah, the Messiah, the War of Gog and the World to Come', J.M. Scott (ed.), *Restoration: Old Testament, Jewish and Christian Perspective* (JSJSup, 72), Leiden 2001, pp. 268–270 and n.10

⁴⁵ ראו סקירה אצל: אופנהיימר (לעיל, הערה 11), עמ' 72–71.